

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

Алексића др Радомира (Београд), Вуковића др Јована (Сарајево), Коларића др Рудолфа (Љубљана), Копског Блажа (Скопље), Павловића др Милевоја (Нови Сад), Сиљвановића др Михаила (Београд), Томаковића др Васа (Скопље), Хрстић др Маја (Загреб)

XXIV Књ.

БЕОГРАД
1959—1960

ОСВРТ НА БЕЛИЋЕВО УЧЕЊЕ О ЈЕЗИКУ

И само по томе што је објавио своје значајне студије о српским и хрватским говорима које је испитивао, што је дао своје изванредне синтетичке прегледе и општу слику свих дијалеката српскохрватског језика; што је написао своје изврсне огледе и расправе о Вуку Караџићу, Ђури Даничићу и многим питањима савременог српскохрватског језика; што је, на доследно научним принципима, израдио свој Правопис и школске граматике — проф. Белић би заузео високо место међу најзначајнијим проучаваоцима и кодификаторима тога језика, поред Вука и Даничића. Он, штавише, по своме гледању на језичке проблеме, по схватању тих проблема, њиховој разради и њихову решењу — како је, према времену у коме је живео и научном образовању које је имао, и сасвим разумљиво — стоји не само испред поменутих значјних претходника него и испред времена у коме је живео и на својој науци радио. А то што је написао опет врло значајне студије о појединим сложеним питањима из историје свога језика и упоредне граматике словенских језика увршћује Белића међу најзначајније испитиваче словенских језика уопште.

О овим ће делима његовим, и једним и другима, историја науке о словенским језицима, управо ради унапређења себе саме, морати да се детаљно позабави. И тек када се Белићев рад на науци у оним областима свестрано осветли, његова ће велика фигура научника и његов значај за нашу науку моћи тачно да се оцени. Ми овде ипак нећемо говорити о овим Белићевим делима, чија је вредност највише у његовим нарочитим погледима на науку о језику и на језик уопште. Он је и у решавању овако посебних, како оних најсложенијих тако и једноставнијих, питања језика примењивао свој сопствени метод, за који се може рећи да се састоји у неодвојивом посматрању језика као целине. Проф. Белић

је сам сматрао и својим делима доказао да се без таквог посматрања језика нико више са успехом и не може бавити питањима језичке науке. Решити проблем једног облика, рецимо, самим облицима, из ма како богате грађе, из споменика било како дуге епохе и поређењем његовим са сличним облицима из споменика других сличних језика апсолутно је немогуће, јер ни самом облику по Белићу, и одиста, апсолутно мерило његове језичке вредности није једино у њему, већ у „целокупности језичких прилика која му даје пуну одређеност“. А зар би, да баш на Белићеву примеру покажемо, он сам проблем губљења двојине у словенским језицима, рецимо, и његова значаја за стварање нових облика множине у српскохрватском језику могао онако јасно протумачити да је водио рачуна само о спољним ознакама тих облика; зар би, његове студије о словенском инјунктиву, словенском глаголском виду, о постанку словенске глаголске системе и о синтаксичким категоријама глаголских времена имале онај значај у лингвистичкој науци, словенској и општој, да у расправљању односних питања није стално пред очима имао „целокупност језичких прилика“? Или зар би, да само још један пример наведемо, промену функција и губљење некадашњег значења партиципа презента у српскохрватском језику било могуће објаснити, а да се не води рачуна и о облику његову у односу на облике речи које је он као партицип одређивао.

Проф. Белић је у своме раду на испитивању језика увек имао на уму целокупност језичких факата, све врсте језичких појава, све елементе језика, свеукупност те најверније слике материјалнога света у коме човек живи и најуниверзалније манифестације човекова духа. Језичка факта, језичке појаве, елементе језика и процесе у њему он је посматрао у међусобној вези и међусобним односима. И у томе је најважнија одлика и суштина Белићева научног метода. А проучавање свих тих момената, свих чинилаца језика, и то не само оних који су својствени једном језику или једној грани језика него свим људским језицима, човекову језику уопште, приказивање могућег развитка језичких процеса, осветљавање језичких појава, објашњење језичких елемената и делова људскога говора у јединству тројства: њихова облика, значења и функције чине Белићево учење о језику. На Белићеву изразиту научничку индивидуалност, на посебност Белићева научног метода, на специфичност његова учења о језику

указивано је код нас и нешто раније и недавно¹, али они још нису довољно дефинисани, и ми смо се овде хтели на њима задржати.

Своје учење о језику проф. Белић је изложио у делу: *О језичкој природи и језичком развићу*, нарочито у I-ој књизи тога дела (штампаној 1941. г. у Београду). А сам он је, по жељи и изричитом захтеву својих сарадника, у виду нарочитог истицања најглавнијих момената тога учења, на овоме месту дао његово разјашњење под насловом *Лингвистика проф. Белића*². Год. 1959. изишла је и II Белићева књига с истим насловом и истим скромним поднасловом *лингвистичка испишивања*, која пре свега чине допуну, проширивање и продубљивање раније [изнетих лингвистичких проблема, њихово осветљавање и с других страна, проширивање погледа на поједина раније тек додирнута питања, нарочито с обзиром на доста обимну њима посвећену литературу из последњих деценија. Због тога се може имати утисак да се Белић гдекад у својим лингвистичким испитивањима и понавља. Али тај утисак остаје само док се дубље и свестраније проучи оно што он поново узима у разматрање. Заједно с ове две књиге и споменути ауторефератом целину чине и неке његове расправе објављене у последњим књигама Јужносл. филолога, *Нашег језика* и у другим неким нашим и страним часописима. Из те целине, штавише, није могуће издвојити чак ни оне Белићеве расправе, огледе и чланке из последњих година у којима се говори о појединим питањима посебно нашега језика. То су само делови Белићева учења о језику у којима је он дао лингвистичко објашњење тим питањима, а који су опет, са своје стране, значајан прилог његову схватању општејезичких законитости.

Ми смо далеко и од помисли да овде можемо дати потпуну карактеристику Белићева учења о језику. Јамачно због тога што то није лако учинити и изостали су досад исцрпнији прикази тога учења као целине и у општој науци о језику. Овде, дакако, не узимамо у обзир читаву књигу која је посвећена Белићевој лингвистици, а о којој је већ било речи у *Јужносл. филологу*, књ. XIX, 344—370. Свако се, наравно, друкчије мора односити према ономе што о Белићевој I-ој књизи лингвистичких испитивања пише пољски лингвист Т. Милевски³, (Tadeusz Milewski) јер је он доста

¹ В. поред осталог Српски књижевни гласник LII, бр. 6 н. с., 471—176; *Јужносл. филолог* XVIII, стр. 218 и *Наш језик*, X н. с., 76 и 77.

² *Јужносл. филолог* XVIII, 1—37.

³ *Rocznik slawistyczny*, t. XVII, 1, 35—65.

верно приказао садржину те књиге и трудио се да тачно интерпретира Белићеве лингвистичке анализе језичких појава и процеса, али је понегде тамо датим тумачењима приписао друкчији смисао, а не онај који им даје сам аутор књиге; у понеким неслагањима Милевскога с проф. Белићем ми не можемо бити на страни првога, а ни његова закључна оцена Белићева дела сигурно се не може одржати. Поред осталог то јасно говори и пријем на који је Белићево учење, изнето углавном баш у тој књизи, наишло у светској лингвистичкој науци. А о односу лингвистичке науке према Белићеву учењу о језику може се поуздано судити по прихватању многих његових погледа и третирању посебних проблема у овој науци и по честој примени његових теорија.

Белићева лингвистика, његово учење о језику као својим предметом бави се конкретно језиком, и искључиво језиком. Језик је по Белићу, оно што је, несумњиво, слика материјалног света, средине у којој живи човек, који се језиком служи. Први зачеци језика, то Белић изричито каже (О језичкој природи ... II, стр. 9), појавили су се као реаговање човеково на природу која га окружава, а тако је и даљи развитак језика у најтешњој вези с развитаком природе око човека и његове културе. Језик је постао из потребе људских заједница и у њима самима, друштвена је, дакле, појава и врши друштвену функцију. Он је највернија слика материјалног света у свести људи, репродукована гласовима преко психофизиолошких процеса. Језик се развија у заједницама које се њиме служе, мења се у току своје дуге историје, у зависности од многих околности, паралелно с променама мишљења, које он изражава, а које опет са своје стране утиче на развитак језика.

Живот језика и постајање језика у најтешњој је вези с материјалним светом, с природом и друштвом, и зато се његова појава ни замислити не може ван услова који су предмет многих природних и друштвених наука: биологије, посебно физиологије, анатомије, физике, психологије, логике, филозофије уопште, етнологије, социологије, историје. Због тога се у тзв. општој лингвистици, која се бави појавом језика, постанком његових елемената, његових категорија, везом језика и мишљења, типовима језика итд. готово као нормално сматрало — не само да се ове науке узимају у помоћ при решавању поменутих и других лингвистичких проблема већ да се чак и закони тих наука, најчешће закони филозофије, логике и психологије примењују на језик који, и поред свих неопоречивих веза с предметима тих наука,

има своје посебне законитости живота и развитка. Проф. Белић још у уводу своје прве књиге наглашава ту чињеницу и истиче да објашњења језичких појава и процеса, решења језичких проблема треба тражити у самој језику, у природи његових елемената, а не у ономе што је предмет било које друге науке. Зато он тамо, и с правом, каже да његова лингвистика није ни филозофска, ни психолошка, ни ма каква друкчија, него само лингвистичка. И она то, доиста, и јесте више него у ма којег другог, бар нама познатог теоретичара језика.

Проф. Белић сам сматра, и то истиче, да ни тамо где бисмо очекивали да се можемо користити резултатима неких других наука за расветљење покојег занимљивог општелингвистичког питања, ми често не налазимо одговора. На питање о моногенези, односно полигенези језика, рецимо, тј. на питање да ли је језик постао на једноме месту земаљске кугле, у једној људској заједници или на разним странама света, у више таквих заједница, требало би да дају одговор науке које се баве тим заједницама, палеонтологија, историјска социологија, етнологија. Оне, пак, за стварање приближно верне слике првих људских заједница траже помоћ од лингвистике. А ова наука, међутим, ако је истински лингвистичка, какво је учење проф. Белића о језику, даје сигуран одговор да језичко јединство како га је замишљао талијански лингвист Алфредо Тромбети¹ и други који сматрају да су се сви језици света развили из једног заједничког језика – никада није постајало. Та идеалистичка теза претпоставља само једну првобитну друштвену заједницу, претпоставља тј. да цео људски род води порекло од једног претка у библијском или неком сличном смислу. А за оповргавање такве претпоставке не треба неких нарочитих доказа. Оно нешто језичких чињеница у којима има сличности између више језичких група различних система која је и могла навести на закључке о моногенези језика, како је објашњавао Х. Шухарат (Hugo Schuchardt), а у чему се Белић с њиме слаже, не прелази оквире међусобних утицаја и уједначења или случајности. А сасвим је разумљиво што се и у области језика, као што је то уосталом случај и у областима других манифестација људскога духа, у извесним периодима његова развитка, јављају особине карактеристичне за језике сасвим других система. Ово проф. Белић јасно истиче² и за то поред осталих

¹ A. Trombetti, *Elementi di glottologia*. Bologna 1923.

² О језичкој природи и језичком развоју, I, 582.

наводи пример енглеског језика, који се, мада некад флексивни језик, развија у правцу коренских језика, у какве иде кинески, као што се у другим флексивним језицима (у немачком, па у нашем, мада врло ретко), нпр. јављају извесне особине аглутинативних језика; испор. немачке речи с наставцима — *lein*, — *schaft* или српскохрв. придеве с наставком — *губ*, у којим наставцима ипак препознајемо корене посебних речи.

Белићево језичко јединство је, како ћемо одмах рећи, у нечему другом. Његово схватање овога јединства, које он налази у суштини језика, на једној, и велика разноструктурност свих језика света — на другој страни, не наводе ни на помисао о тобожњем некадашњем постојању само једног језика, из кога ће се касније, наводно после намножавања једне заједнице и после наводног њеног разбијања и расељавања на разне стране света, некадашњи један језик распасти прво на мањи па потом на све већи број различних језика.

Не значи ово да ни многи други лингвисти који језичко јединство нису видели тамо где га види проф. Белић нису одбацивали тезу о структурно заједничком пореклу свих језика којима се човечанство служи. Ја сам овде хтео рећи само да је проф. Белић тумачењима постанка језика — управо откривањем језичких констаната, за које он даје и други термин у називу услова језичког стварања, који је по нашем схватању адекватнији, већ и само по томе што ово нису једине константе језика, — показао у чему је несумњиво јединство свих језика света, које се, и насупрот великој разносистемности њиховој, никако не може спорити.

Услове језичког стварања, постојања језика, али не само његовог постојања него и даљег стварања у језику, тј. језичког стваралаштва, проф. Белић налази у човековој представи реалног предмета као збира његових особина, у уочавању једне од тих особина и њеном издвајању из поменутог збира и у способности означавања њихова артикулисаним гласовима, односно гласовним скуповима. Та три елемента одликују све данас познате језике света. А Белић је у своме учењу полазио од онога што постоји управо у свим језицима. Када је човек запазио, не инстинктом него свешћу запазио, предмет и стекао способност уочавања једне од његових особина, он је осетио потребу да другима то каже, да, означавајући и предмет и особину посебним гласовним комплексима, уочену особину припише дотичном предмету. Тада смо,

по Белићу, добили развијен језик умно развијеног човека, homo sapiens-a; тада, по њему, почиње језичка епоха, у којој човек везује појмове и означава их речима (што не значи да ће свака од тих речи свакад бити и изречена), тада већ у језику постоје двојачке речи: једне за означавање предметности а друге за означавање особине, постоје именичке и глаголске, односно придевске речи, са основним својствима самосталности и несамосталности, о којима ће касније бити говора. А овде ћемо се за тренутак поново вратити Белићеву схватању могућности односно немогућности одвајања лингвистике од других наука или, да тачније кажемо, ослобођења науке о језику од нелингвистичких законитости, које су јој често представници других наука покушавали наметнути.

Ми не мислимо порицати да је међу овима било и људи који имају својих и за лингвистику значајних теорија, и да неки од њих нису откривали језичких закона који су се управо у овој науци одржали. Још се мање може спорити да лингвистима није потребно познавање бар основних закона напред спомињаних дисциплина. Њима је, напротив, често неопходно и знање многих чињеница из других научних области. Потребна им је шира научна обавештеност, широко научно образовање, а не само уска специјалност. Пример проф. Белића ово најлепше потврђује. Баш то што је сигурно познавао основе многих наука, нарочито оних што се баве проблемима који су било по чему у блиској вези с питањима науке о језику, помогло му је, између осталог, и да правилно схвати да друге науке имају своје законе друкчије од закона који владају у науци о језику. Представници оних који се у томе с Белићем нису слагали примећивали су да се ни он свакад није могао ослободити нарочито психологизирања, истичући, рецимо, да је ишао за Вунтом (Wundt) у придавању великог значаја именичким речима у језику, нпр., (Т. Милевски у цитираној рецензији, стр. 38) и да је, као Х. Паул, основном граматичких категорија сматрао психичке (Исто, стр. 63), да стално оперише психолошким терминима: свест, подсвест, представа, појам, веза појмова итд. За Белића се, међутим, мање него за ма кога другог научника може рећи да се у нечему за неким поводи, јер он и када прихвата туђа схватања у науци, што је сасвим нормално (јер сврха науке није у одбацивању несумњивих научних резултата до којих се раније дошло) — он увек даје и образложење зашто их прихвата. А он, осим тога, и сопствена ранија мишљења каткад подвргава ревизији, што га, поред осталог, кара-

ктерише као великог научника. Поготову Белић то чини с мишљењима других када се на њих осврће, а он их, природно је, у својим излагањима наводи увек, наравно уколико су се бавили истим проблемима, документовано их побија, исправља или истиче да се с њима у потпуности слаже. Ово последње чини не да би тиме поткрепио своје мишљење, за које, као по правилу, даје и својих доказа, него да, како сам вели, покаже да се у науци често и различним путевима долази до истих закључака.

Белић, рекли смо већ, нигде не пориче условљеност језика предметима логике, психологије, социологије, филозофије. Он, напротив, нарочито истиче неодвојеност језика од мишљења, његову узајамну условљеност с мишљењем, истиче да је духовни свет човеков посредник између материјалног света, у коме живи и језика, којим се тај свет најпотпуније изражава, да без мишљења, без психичких процеса, не би било ни језика, да ти процеси и јесу подлога услова стварања језика и стваралаштва језичког, па се, дакако, о њима мора стално говорити када се говори о језику. Али то није никакав доказ Белићева психологизирања, ни филозофирања. А његов пут до научних истина, његове језичке категорије, класификације у језику, његови закључци и његове теорије, напротив, доказују да се ни филозофска, ни психолошка, ни ма каква друга мерила и закони, сем лингвистичких, наравно, не могу примењивати у лингвистици. Филозофским мерилима, садашњост се, нпр., искључује из категорије времена, или се бар своди на један једини тренутак. јер све оно што је било пре тога тренутка припада прошлости, а што долази иза њега, то иде у будућност. Лингвистичка садашњост је, напротив, неодређени временски размак, који дуже или краће траје, али свакад траје, а никада се не своди на један тренутак, о чему најјасније сведочи чињеница (лингвистичка, дакако, чињеница) што се презент, тј. глаголско време за садашњост, када се употребљава за праву садашњост, никада не употребљава од глагола што означавају тренутност, већ само од оних који значе процес дужег трајања. И разумљиво је што је лингвисте који су идентификовали лингвистичку садашњост с филозофском, то увек доводило у забуну и наводило их на погрешно интерпретирање презента за означавање садашњости¹.

¹ Указујемо на један од случајева такве интерпретације овога проблема на који nailазимо у Зборнику расправа Исследования по грамматике русского литературного языка, стр. 210 и 213. (Издательство Академии наук СССР. Москва 1955.) и на наш осврт на ту интерпретацију учињен у Јужнословенском филологу XXII, стр. 30/31).

Даље, истразањем речи из језичке средине, из реченице као праве „творнице врста речи“, у којој оне „добиају свој дефинитивни лик“, и везивањем њиховим за логичке категорије, како то у новије време чини, по Белићевим речима, дубоки, иначе, посматрач језика В. Брендал (*Viggo Brøndal*) — у лингвистици, каже проф. Белић, не даје ништа¹. А ми бисмо рекли да је Брендалова класификација — иако он полази од четири Аристотелова логичка елемента, баш зато што су логички, а не језички елементи, и што се од њих „иде путевима које језички развитак не потврђује“ — с лингвистичког гледишта апсурдна, већ по самоме томе што броји ни мање ни више него целих 79 врста речи.

По проф. Белићу нема места ни уношењу психологизирања у тумачење језичких појава и језичких факата. Он с правом сматра да за основну природу индоевропских реченица ништа не даје принцип њихове класификације према духовним расположењима, према којима их је Бругман, идући за Вунтом, и даље од њега, груписао. Иако, из одиста разумљивих разлога, Белић има много респекта према схватањима и једног и другог свога учитеља, иако унеколико оправдава такве класификације потребом да се свако друкчије расположење изрази посебним обликом језика, — он им супротставља своју поделу реченица на само две врсте, на индикативне и модалне, и тиме такође доказује да у лингвистици треба полазити од лингвистичких, а не ни од каквих других момената, па ни од психолошких. А, што се овог случаја тиче, главно је да су и жеља, и претња, и сумња, и могућност, и претпоставка, и друга расположења једнако лични став, и једнако све реченице којима се изражавају ова и слична расположења да су модалне. Сам пак језик занемарио је потребе обележавања посебних расположења. У појединим се језицима више тих расположења изражава једним истим обликом; у нашем језику се, нпр., потенцијалом, изражавају поред могућности: и намера, и услов, па и жеља чак, иако за ово расположење имамо и посебан облик). Друге реченице којима се износи објективан однос говорног лица или субјекта према ономе што се о њему казује предикатом јесу индикативне².

Замерка проф. Белићу (коју налазимо у помињаној рецензији Т. Милевског) што индикатив не сматра модусом и уопште схватање — можемо рећи укоренењено схватање — да је и индикатив

¹ О језичкој природи и језичком развитку II, 8 и 132/133.

² О језичкој природи и језичком развитку, I, стр. 336/337.

модус (готово се редовно напредо узимају *modus indicativus* и *modus conjunctivus* — за латински језик, рецимо, и за немачки, индикатив, кондиционал, императив и сибжонктив — за француски језик итд.) — заснивају се свакако на некаквом филозофском апсолутизовању појава. Милевски¹, нпр., тврди да је и индикатив модус, само негативни члан опозиције те категорије; отприлике, ако га добро схватамо, некако као што је у физици температура испод нуле опет топлота — негативна наравно. Такав приступ појавама овде је неприменљив, и мислим да није тешко доказати да у овом случају немамо никакве опозиције позитивно-негативно. А поређење индикатива у саставу модуса са презентом у саставу времена и номинатива у саставу падежа, која чини Милевски, не може имати доказне снаге; за презент се ипак не може рећи да није време, иако се он употребљава за свако време, јер се у свакоме посебном случају, наравно у одређеној језичкој ситуацији, зна које се време њим означава. А што је важније, презент је увек време за означавање напоредности. Номинатив по значењу одиста није падеж пошто се њим означава однос, али он и морфолошки и функционално улази у систему падежа; обликом се већином разликује од осталих падежа, тј. од правих падежа, а има опет своју реченичну функцију, као што своје функције у реченици имају и прави падежи. Ово је такође јасно истакао проф. Белић у својим лингвистичким испитивањима.

Други неки новији синтаксичари, између осталих Штерн (Stern William) и Клеменсјевич (Zenon Klęmśiewicz), који обрађују зашто се индикатив убраја у модусе и с којима проф. Белић у I књ. својих лингвистичких испитивања полемисе око тога питања, — држе да у индикативу такође има личног става према ономе што се предикатом приписује субјекту. Само је тај став, по њима, објективан, за разлику од субјективног става, какав се изражава главним модусима. Оно пак што је објективно, што је било или бива, или се као такво износи за будућност, није у ставу него у стварности. То је, дакле, реално, реализовано, или се као реализовано даје за будућност, и временско. Оно, међутим, што се износи као жеља, као намера, као претпоставка, као могућност, као услов и сл. није каткад ни реално, а никад није реализовано, него је модално, и поред тога што је и вре-

¹ Rocznik Slawistyczny, XVII, 1, стр. 57.

менско. То су синтаксички две потпуно посебне категорије. А ако се обе те категорије често обележавају истим облицима (глаголским временима), то не бива услед њихове истоветности, зато што би и једно и друго били начини наиме, него што ово омогућава језичка ситуација, чији је значај у језику нарочито истакао и бројним примерима потврдио проф. Белић у своме учењу о језику.

Полazeћи од онога што је заједничко свим језицима света, онаквим какви су они у нашој епоси, Белић је, видели смо, дошао до закључка о језичком јединству, које он налази у условима језичког стварања у језичким константама. Он ту, у стварању представе предмета, тј. у уочавању предмета као збира више његових особина, у издвајању једне од тих особина и у означавању и представе предмета и појма особине одређеним гласовним комплексима, — налази и постанак језика, у коме је примарна именичка реч (као ознака представе предмета), а глаголска, односно придевска реч је, по Белићу, секундарна. У томе се Белић разликаје с неким научницима, нарочито с лингвистима-логистичарима, који су, укалупљавајући лингвистику у логичке законитости, истицали значај глагола и давали му примарност. Довољно је, међутим, указати да у природи, у материјалном свету, који је подлога свему, а то се, дакако, сасвим верно огледа у језику, постоје прво предмети, па тек онда њихове особине; ове су наравно немогуће саме за себе, независне од предмета чије су особине. Белић изричито каже да не може разумети како се схвата појава предикатске речи без представе предмета када је она њен саставни део (О јез. прир. и јез. разв., I, 585). И према томе, његов став о примарности предметних речи апсолутно је несумњив за материјалистичко тумачење појава.

За проф. Белића је сасвим друго питање да ли су именичке речи и првобитно као такве постале за означавање предметности. Он се у овоме, иако не у потпуности, слаже са Шухартом (H. Schuchardt) о постанку прајезика човекова и Сешехеом (A. Sechehaue), који тумачи дејчи језик у стадију његове прве појаве, пре сазнања предмета и њихових особина. Одиста се може претпоставити да је језик примитивног човека, претка homo sapiens-а, углавном одговарао језику детета означеног доба. И дете у томе добу и неандерталски је човек, чија је епоха неколико пута дуже трајала од епохе његова развијеног потомка (Белић је из одговарајуће стручне литературе као највероватнију узео прстпо-

ставку да епоха *homo sapiens*-а досад траје највише до 100.000 година, а да је епоха његова неразвијеног претка за 4—5 пута била дужа) — комплексима гласова означавао оно што је имао да изрази. Само се поставља питање каква је то била говорна јединица којим се наш прадавни предак изражавао. Комплекс гласова (па и поједини глас) свакако. Али да ли су ти гласови били артикулисани у данашњем смислу? Је ли то била реч или шта друго? И мање и више од тога. То је био једночлани моноремски израз, цела реченица своје врсте, али и мања него једна реч у данашњем смислу, јер је за постанак овакве речи потребно прво сазнање предмета, па сазнање његових особина и издвајање једне од њих из целог скупа тих особина. Ово је, међутим, био више као неки крик, израз бола, задовољства, рецимо, због обилног лова или изгледа на њ, — израз страха од опасности и др. Проф. Белић мисли да су се морале извршити многе промене у току дугог развитка човекове природе (мисли на примитивног човека) „да би се реч могла ишчаурити из оног нерашчлањеног израза за који смо претпоставили да се налази у једночланом моноремском исказу“ (О јез. прир. и јез. разв. II, 21). Она се из тога глобалног исказа (овај термин узима проф. Белић — М. С.) и ишчаурила. И то на следећи начин. Овакав исказ по садржини својој био је неке врсте реченица, јер се њиме нешто изражавало. Та реченица била је једночлана, од једне „јексик“ речи (тј. од речи у непотпуном смислу), која је морала бити детерминативна: њоме се у ствари приписивала нека особина (ми претпостављамо *ad hoc* уочена особина) предмету који је био ту и на који се упућивало гестом и мимиком. Том се речју, дакле, указивало на предмет, њом се на изванредан начин, иако је била детерминативна, означавао предмет. И та је реч свагда била мотивисана у првом реду гестом или мимиком, којима је праћана, јер је средина, с обзиром на степен њеног развитка, само тако могла знати шта се том речју исказивало. А и ово је један доказ да то још није била права реч. На мотивисаност речи-глобалног израза упућује и чињеница што су првобитно биле мотивисане и многе наше, одавна праве речи, као *рука* — некад *скуљача*, *син* — некад *рођени*, *камен* — *с оштрим ивицама*, *река* — *она што шече* итд. Мотивисаност речи била је не само у гесту и мимици него и у именовању према уоченој особини, а именички карактер оне су добивале касније од самосталне употребе, о којој се може говорити тек од појаве сазнања предмета, не само с том већ са више

његових особина. Тек тада оне постају праве предметне речи, а праве су детерминативне речи, како је већ речено, добивене издавањем једне особине из скупа више њих — наравно њиховим означавањем комплексима гласова.

Сличностима у различним језицима, јединством свих језика, пореклом језика уопште, проф. Белић се није интересовао из радозналости, ради ње само, него да би могао пратити цео развитак језика, да би свестраније упознао природу његову. Његова лингвистичка испитивања, језичке анализе факата, које је вршио и интензивно и екстензивно, усмерене су једном али врло крупном циљу — упознавању језика уопште и разјашњењу свих његових појава. Језик је сплет многобројних чинилаца на најразноврсније начине међусобно повезаних и испреплетаних, а његов развитак је збир свих појава у бројним језицима света, од појаве прве речи у виду глобалног, моноремског исказа примитивног човека. Приказати језик у свој таквој његовој сложености и објаснити све његове чиниоце и појаве заиста је одвећ тежак задатак. То захтева изузетан научни дар и у најмању руку цео један научни век. Проф. Белић је томе задатку посветио последње две-три деценије интелектуалног рада, али не слободан од других важних задатака, у којима се ангажовао као универзитетски професор, као академик, секретар и председник Академије наука, на извођењу наставе, обезбеђивању уџбеника за ту наставу, на организацији научног рада, не само у области којом се сам бавио него научног рада уопште и другим јавним пословима. И стигао је да уз друге познате научне радове објави поменуте две књиге лингвистичких испитивања. III књигу је тек припремио, и за лингвистичку науку је огроман губитак што није стигао да и ту књигу доврши јер би с њом, судећи по краткој садржини коју нам је дао у предговору II књиге, била дата потпуна слика његова учења о језику. Одељак о гласовима у I-ој књизи дат је у врло сажетој форми, и наметала се шира разрада фонетских проблема, коју је оставио за трећи део лингвистичких испитивања. А о стилистици као посебној лингвистичкој дисциплини, с једне стране, и широј од лингвистике с друге, — проф. Белић је тек узгредно (у појединим освртима) износио своја схватања. Опет у I књ. лингвистичких испитивања он ју је само окарактерисао (стр. 604—606) као део лингвистике који се бави језичким средствима за изражавање емоционалних, узбурканих, узнемираних расположења (мада она није једино то), која опет такође имају своје системе, одвећ слободне,

додуше, које треба ослободити стега рђаво схваћене граматике, али која такође имају своју граматiku, па је могућно а неопходно упознати и њихове законитости. Проф. Белић је оставио да нам их изложи у III књизи својих лингвистичких испитивања. Ту нам је обећао дати и типологију језика. С њом би Белићева језичка испитивања имала потпунији карактер традиционално схваћене опште лингвистике. А највећа је штета што он није стигао да говори о савременим методама испитивања језика, јер би се, мислимо, јасније видео његов однос према тим методама и имали бисмо оцену тих метода од једног теоретичара језика који у многим погледима има свој сопствени метод. Ми смо и напред покушали да дамо карактеристику тога метода, а овде ћемо, још краће, поновити да се он огледа највише у проучавању језика на самом језику, на његовим елементима, на језичким средствима, на деловима из којих је језик састављен, на облику, пореклу и природи тих делова, на њихову значењу и функцијама, на међусобним везама и разноврсним односима који се у човекову мишљењу стварају међу тим деловима, односно међу појмовима, који се означавају језичким средствима. Делови говора су речи, а посредно и гласови који у скуповима, па и појединачно, чине речи. Ово на једној страни, а на другој је страни реченица, која је у најобичнијем своме виду састављена од више речи, — основна јединица људскога говора. И по овоме само, а и иначе, зато што речи, групе речи и њихови облици своју реализацију добивају у реченици, проф. Белић јој поклања пуну пажњу.

За њега реченица није као за Вунта и, једним делом, за Шахматова рашчлањавање аперцептивних представа, него, како ћемо видети из његових дефиниција, управо њихово везивање речима којима се те представе означавају. Свестан сложености елемената реченице, он даје њено вишестрано објашњење и са обличке, и са семантичке, и са функционалне стране. Из његових врло тананих анализа јасно произилази бројност могућих и у науци даваних дефиниција реченице, на које он указује, али их не наводи, већ само упућује на познато дело Јона Риса (*John Ries*) где су те дефиниције набројане. Сам проф. Белић даје своје дефиниције реченице и образлаже их овде споменути својим анализама. Његове дефиниције реченице, мада се на први поглед не разликују много од класичних знатно више од ових указују на оно што је у реченици најкарактеристичније. Као на најзначајнијим карактеристикама својих дефиниција Белић инсистира на завршности мисли

и на двојству појмова од којих се једним о другом увек казује нешто ново, односно нешто што је од интереса за говорно лице и за оно коме се говори.

Проф. Белић не истиче и интонацију као карактеристику реченице у оној мери у којој то чине други неки лингвисти, између осталих и савремени совјетски синтаксичари, али је ипак он и не занемарује, већ каже да се мисаона целина, завршеност мисли обележава „спуштањем гласа“ на крају.

Иако су обе Белићеве изванредно уочене карактеристике реченице несумњиве, тако да би и једна и друга морале ући у потпуну дефиницију основне говорне јединице, која би гласила да је реченица *речима даша мисаона целина у којој се везом двају појмова једним увек нешто казује о другоме*, — мисаона целина је, ово Белић изричито наглашава, — у реченици ипак надмоћнија. Она се може исказивати и једном речју, а „јасност везе двају појмова у њој каткада бледи, иако се никада не може изгубити“ (О јез. прир. и јез. развитку, II, 86), већ се осећа и у реченицама у којима оба појма нису видљиво присутна, или, како ми кажемо, нису развијена, или су нарочитог односа, као у типовима реченица: *свиће, Шишина, пожар, страх ме је* и сл. У последњој реченици управо имамо оба појма, а својеврсност њихова је у томе што се у њима огледа неслагање значења и конструкције која би одговарала значењу, управо оно исто, објашњава нам Белић, што имамо у реченицама ергативног типа, какве налазимо и у индоевропским језицима (али ове нису карактеристичне за њих него за језике других типова) у руском, нпр. (*мною Шребуешся*) па чак и у нашем језику (*од мене Ти просшо*) — мада ове језике, понављамо, не карактерише ергативна, него тзв. индоевропска реченица, која изражава везу глаг. радње са радником, тј. непосредно приписује радњу или особину говорном лицу, ономе с ким оно говори или одсутном лицу, односно предмету уопште. Белић објашњава и друкчије типове реченица у језицима других система. Поред индоевропског и ергативног даје и посесивни реченични тип, у коме се радња означава глаголском именицом, а њен субјекат посесивном заменицом лица субјектова (*његово ношење значи он носи*). Временост такве реченице у тим језицима означавају језичке прилике у којима се она употребљава, као што одсуство глагола у руским или пољским реченицама: *отец болен, ојсіес chory* — одсуство језичког знака *је* означава „садашњу“ везу између појма објекта и појма предиката. Али недостатак споне између

субјекта и предиката, истиче Белић, не мора свакад овако означавати време за које се једним појмом нешто приписује другоме. Реченице без *verbum-a finitum-a*, као језичког знака за обележавање времена, типа *Omnia preclara rara*, *Vingt têtes vingt avis*, *Колико људи Шолико ћуди* — значе свевременост. Предикативност (означавање времена радње) у оваквим реченицама је обележена самом реченичном апстракцијом.

Значајно је из Белићева учења о реченици, и врло поучно у исто време, што он указује на разлику у зависности реченица по смислу и њиховој синтаксичкој функцији, јер се ово двоје меша каткада и услед тога настаје забуна. А још је од већег, и врло великог принципског значаја његово објашњење зависности реченица, која није спољашњег већ унутарњег карактера.

На врло једноставним примерима реченица из српскохрватског језика типа: *Он је рекао доћи ће* — и њихову поређењу са реченицама истог значења, само са зависном свезицом *да* и нешто измењеним редом речи: *Он је рекао да ће доћи* илуструје не само да су ове реченице у облику без спољног знака зависности исто толико зависне колико и у облику с тим знаком већ показује да спољне ознаке у овом случају уопште нису неопходне, него су често излишне, па и сувишне, и да их често управо због тога и не срећемо у језику.

Судећи о пореклу реченице Белић на основу природе речи, с једне, и развитка човекова, с друге стране, долази до закључка да је и првобитна реченица била састављена од једног статичког, функционално именичког и другог динамичног, функционално глаголског дела. С формалне стране, она је могла бити синтагматска веза тих двају појмова у којој је један одговарао данашњој глаголској именици (*моје долажење = ја долазим*), а други појам је означавао коме припада, кога се тиче оно што се глаголским делом о њему казивало, што имамо у ескимском и у данашњим алтајским језицима. Из тога би излазило да је првобитна реченица била посесивног типа, како то и мисле неки лингвисти. Али проф. Белић износи оправдану сумњу у то да је глаголски део и првобитно био врста глаголске именице. По њему је несумњивије да је тај део био партицип. Из партиципа он лакше и успешније изводи тип облика бар индоевропске реченице. За суштинску страну питања ово обличко порекло реченице и приказивање фаза кроз које је највероватније морало доћи до данашњег типа индоевропске реченице, као и поређење

овога типа са споменути неиндоевропским реченичним типовима, од великог је значаја за Белићево лингвистичку теорију да се поједине језичке категорије одређују не само по својим спољним знацима него по целокупности језичких прилика у којима се јављају. А суштинску сличност реченица у језицима сасвим различних система проф. Белић потврђује и извесним скривеним сличностима њихових облика у тим језицима, коју он налази у ескимском на Гренланду, рецимо, и у српскохрватском језику; мисаоно јединство у првом од ова два језика изражава се инкорпорирањем, спајањем свих делова реченице у једну састављену реч¹, а то се реченично јединство и та инкорпорираност у словенским језицима, и посебно у српскохрватском, обележава слагањем реченичних делова, тј. конгруенцијом.

У своје проучавању језика Белић језичка факта посматра из многих аспеката и као једну целину; он узима чињенице из свих познатих језика света, што никако не значи, нити може значити да о њима говори с једнаким познавањем. Као грађу на којој ће вршити анализу он углавном узима индоевропске, и то у првоме реду велике европске језике, међу овима словенске чешће од осталих, а, дакако, најчешће од свих свој матерњи, српскохрватски језик. И то из више разумљивих разлога. Он је дела своја писао на српскохрватском језику и у првоме реду за оне који ће их најлакше разумети на томе језику, који ће најбоље осетити појаве за које су дати примери из овога језика. Из других индоевропских језика примере је узимао кад му је ове требало поредити с примерима из матерњег језика или кад за неку појаву у одговарајућем виду нема примера у српскохрватском, а на остале, неиндоевропске језике прелазео је опет према потреби за поређењем појава и за илустровањем онога што се налази само у одговарајућим језицима.

Иако не пориче разлике између језика друштва и говора појединаца, проф. Белић супротно Де Сосиру који је стално у својим лингвистичким студијама делио први (*langue*) од другог (*parole*), и сваки од њих посматрао као нешто засебно, дајући преимућство првоме, тј. општем језику, али супротно и Крочеу, Фослеру и другима који су сматрали да без појединачног говора нема ни језика ни вечних промена у њему, проф. Белић не претпоставља ни језик појединца општем језику, он управо не

¹ О језичкој природи и језичком развиту, II, 87.

занемарује ни једно ни друго, него тачно оцењује да је општи језик једне епохе статика, без које се не би могле утврдити језичке законитости, а у говору, тј. у језику појединаца је динамика; у њему се јављају промене језичких елемената, које су једино у језику сталне. Зато се у лингвистици, по Белићу, ни једно ни друго не може ни прецењивати ни потцењивати, већ се морају узимати у њихову јединству.

Обично се каже да је језик састављен из реченица као најмањих говорних јединица. И то је сасвим тачно. Али је природно да у једној научној анализи језичких елемената, какву чине Белићева лингвистичка испитивања, делови те основне јединице: речи и групе речи у њој свакако буду предмет детаљног проучавања. За проф. Белића се може рећи да у своме учењу о језику полази баш од речи. Њега реч занима од њеног постанка, о коме смо већ говорили, занима га: шта су то речи као језички знаци, првобитно као симболи, а затим као језички знаци; занима га њихово значење и њихова функција, а дакако и порекло појединих врста речи. Не само што он своја лингвистичка испитивања (I-ву књигу) почиње речима него је знатан део тих испитивања посветио управо њима. И као што се у научним анализама скоро увек мора чинити, проф. Белић даје класификацију речи, и то не само једну него више њих. Иако му је познато да постоје и друкчије класификације, он се углавном придржава прво традиционалне поделе речи на врсте која потиче још од Дионизиоса Тракса (Dionysios Trax) из I века н. е., наравно са неким изменама, онима углавном што су раније из оправданих разлога учињене, али и сам ту чини неке корекције. То је позната подела на десетину врста речи, које се најчешће придржавају и савремене граматике језика нашега типа. Па и ово само собом оправдава такву класификацију речи. Чак и ако у неким језицима нема свих тих врста речи, као што у српскохрватском нема рецимо члана, опет постоје њихове функције које у одређеним језичким приликама врше друге речи, па се с те стране ценећи и тамо може говорити о њима. Научну оправданост овакве класификације проф. Белић је образложио и анализом само функција појединих врста речи. Под другим углом посматрања неки су знаменити граматичари, Делбрик (B. Delbrück), нпр., опет према функцијама, све речи сврстали у пет група. Проф. Белић их је, међутим, према целокупној природи њиховој, и посматрајући их у јединству њихова тројства: облика, значења и функције — поделио

на именичке, заменичке, придевске, глаголске, прилошке и релационе речи.

Друга Белићева подела речи, подела њихова на самосталне и несамосталне, можемо рећи на предметне, тј. именичке, и све друге речи, од нарочитог је значаја за правилно схватање међусобног односа речи и група речи у језику, у коме се верно огледа слика материјалног света. Именица је, као реч, језички знак за предмет, који реално у природи постоји и сам за себе. А осим предмета ништа друго, мислим од онога што се означава речима: ни особина, ни радња, ни стање, ни количина не јављају се независно од предмета коме припадају. Отуда су једино именице, као језичке ознаке предмета, самосталне, а остале су речи несамосталне; *камен* је предмет, он у природи постоји независно од било чега другога, па је и реч којом се овај предмет означава самостална, а *Шврд се*, или *хладан*, или *кошрља се*, или *Пуца* или било која слична реч сама никако не употребљава у језику, него једино у вези с другим речима, тј. са именицама (или евентуално у именичкој служби употребљеним другим речима): *Шврд камен*, рецимо, или *хладан камен*, или *камен се кошрља* или *камен Пуца*. На самосталност и несамосталност речи у језику је, истина, указивано и раније, али је тек Белић приказзо сав значај који за разумевање језичких проблема има разликовање самосталних речи, које се могу употребљавати и ван групе речи и реченице, и несамосталних, које се употребљавају само заједно с другим речима у реченици или у групи синтаксичких повезаних речи с наслоном на именичку реч. Дакако и друге речи, макар да су, с друге стране посматране, различите од именица, нпр. личне, односно именичке заменице, зато што се именички употребљавају такође су самосталне, а карактер самосталних речи добивају, то Белић не пропушта да истакне, и количински прилози у групама с речима које их допуњавају, као у примерима *много људи*, *мало новаца*, *досша свега* и сл. Али је јасно да су ови прилози ту у именичкој служби (*много* значи *мноштво*, *мало* — *недовољност*, *досша* — *обиље*, рецимо, итд.). Реченице и групе синтаксички повезаних речи самосталност добивају тек с именицом; веза речи *Шврд орах* сама за себе означава одређен предмет, самостална је, дакле, а тако исто и *орак је ђао*. Из овога је јасно да проф. Белић у хијерархији речи именицама даје прво место, не зато што би ишао за Вунтом, или било којим другим лингвистом овога или онога правца, него што именицама то место припада по њиховој улози у језику.

Проф. Белић и по постанку разликује речи; с тога их гледишта дели на праве и неправе. Правима он сматра речи којима се по облику и значењу не може открити веза с речима друге које категорије, а неправе су оне речи код којих ту везу можемо утврдити: *дан*, рецимо, *џун*, *чуши* и *сад* праве су речи својих категорија: *дан* је права именица, *џун* прави придев, *чуши* прави глагол, *сад* прави прилог; а *данак*, *силан*, *даниши* и *јушрос* су неправе речи, јер није тешко утврдити да именица *данак* и по значењу и по облику корена стоји у вези с глаголом *даши* (преко трпног глаг. *придева дан*), придев *силан* са именицом *сила*, глагол *даниши* с именицом *дан*, а прилог *јушрос* с именицом *јушро*. И у свим се овим новим, неправим речима, чува основно значење с речима с којима имају заједнички корен, од којих су, тј., изведене.

Оно исто што су праве и неправе, то су и немотивисане и мотивисане речи. Реч постаје правом тек кад изгуби мотивисаност, а мотивисаност речи није ништа друго него могућност да се њено основно значење открије у некој другој речи с чијим се бар кореном и облички подудара. С мотивисаношћу и немотивисаношћу речи је везана и њихова продуктивност. О продуктивности правих немотивисаних речи, које се још зову и лексичким, не може се говорити. Мотивисане пак речи могу бити и без продуктивности и с мањом или већом продуктивношћу. Продуктивној категорији припадају оне речи истих нових функција које су од речи једне врсте (тј. од именица, рецимо, или *придева*, или глагола), односно од њихових одређених коренских делова истим наставцима изведене; а и поједини наставци којима се изводе такве речи такође се зову продуктивним, док се продуктивним коренима сматрају они корени речи од којих се различним наставцима изводе речи с више различних нових значења. И „докле се осећа опште значење корена у тим речима, дотле је корен као апстракција њихова — продуктиван у језику, ма се више и не употребљавао као засебна реч“ (О јез. прир. и јез. разв. II, 33). Проф. Белић даље показује како реч једне категорије и у истом облику може постати речју друге категорије. Као најјаснији пример за ово он даје именице, неправе *дакако* именице, *зло* и *добро*, које нису ништа друго него: *оно што је зло* и *оно што је добро*, *зло дело* и *добро дело* — првобитно свакако групе речи са једним придевским и једним именичким делом, од којих је именичког дела нестало преношењем

означавања предметности на сам придев. То управо и јест пут којим се речи других категорија поименичују. А познато је да је тим путем у српскохрватском језику постао знатан број именица типа: *Косово, Гацко, Рашка, Гроцко, Хрватска, Бачка* и др. И обрнуто, означавањем детерминације именице постају атрибутским речима (*херој жена, челик човек*), мада се у нашем и у већини индоевропских језика, у непромењеном облику, нису и с ове стране придевизирале. Да би оне, не само по функцији и значењу него и обликом својим постале придевима, неправим наравно, али придевима, оне морају добити и придевски наставак (*херојска жена, челичан човек*). И тако већином бива у језицима богатим у морфолошким ознакама за семантичке нијансе и синтаксичке функције, какви су нарочито словенски језици. Ово потврђују бројни деноминативни и девербативни придеви типова: *буран, мучан, силан, Шаман, бујан, ПиШак, резак, ћуШљив, шШедљив*.

Проф. Белић расправља питања којима анализом језичких факата, њиховим поређењем у разним сродним и разнородним језицима може доћи до несумњивог решења, а ретко се упушта у расправљање проблема до чијег се решења тим путем не може доћи. Зато се он, рекло би се, и не труди да тачно утврди, рецимо, да ли су у предјезичкој епоси, када је било речи своје врсте, то биле више именичке или глаголске речи. Оне су, у ствари, биле и једно и друго; њима се указивало на предмет (и по томе су биле предметне), али су *de facto* биле гласовни знаци неке уочене особине, односно стања или процеса, и то говори о њихову детерминативном карактеру. А језичка епоха, и то смо истакли, почиње појавом и речи за означавање предмета, као збира особина, и оних што су означавале њихове уочене, и између осталих издвојене особине, односно стања или процесе. Зато се за Белића и не поставља питање да ли су старије предметне речи или речи њихове детерминације. А несумњиво је да су ове речи постајале и као једне и као друге, а постајале су и постају и једне од других — именичке од глаголских и придевских речи, глаголске и придевске од именичких, као и придевске и глаголске једне од других, а и речи осталих врста, деиктичке и релационе, постајале су од других речи.

И првобитно су речи би комплекси гласова, настали било подражавањем природним звуцима (ономатопејске речи), било као израз неког расположења у виду каквог артикулисаног крика (а различним расположењима су, несумњиво, одговарали комплекси гласова или поједини гласови различне артикулације).

На основу чињеница до којих се долази компаративним, а гдекад чак и историјским путем проф. Белић налази да су и предметне речи прво најчешће биле мотивисане (и наводи за то примере: *руке-скупљаче*, *сина-рођеног*, *реке-текуће*, *куће-скривеног места*, *дома-оног што је саграђено*, *џа-оног што је писано*, *шарено* итд.) — доминантном особином, али их је употреба њихова за означавање предметности учинила самосталним, дала им карактер именичких речи. У тој пак служби од ознаке доминантне особине, ове и овакве именице постају ознакама збира особина, који карактерише све предмете. У тим условима доминантна особина међу осталима престаје да буде доминантном, па се и сасвим губи, а с тим дакако и њен језички знак (тј. реч која је означава) губи своју мотивисаност и постаје правом речју. Али то не значи да се и даље језик тим истим путем не богати новим именицама. Напротив, примери новијег постанка именица од детерминативних, управо од глаголских речи, што имамо у примерима именица *народ* (према глаголу *народиши се*), *џрозор* (према *џрозреши*), *закон* (према *зачеши*) — то несумњиво потврђују; да и не наводимо примере у којима мотивисаност није сасвим изгубљена, као у *џлош* (:џлесши), *вез* (:вешши), *џлок* (:џећи), *уџис* (:уџисаши). А да ли ће се мотивисаност речји изгубити или сачувати, то не зависи од учености појединаца и од тога да ли ће они конструкцијом, историјским и компаративним путем, моћи да утврде постојећу етимолошку везу међу речима, него да ли та веза живи у језичком осећању друштвене заједнице која односним језиком говори. Ако се тим осећањем не може открити веза једне речи с основном детерминативном речју, — онда је она права, немотивисана, неизведена, лексичка реч; а ако је осећање те везе још живо, онда имамо неправу, мотивисану, изведену реч. Овим проф. Белић јасно истиче велики значај језичког осећања које оно има у схватању језичких појава и језичких проблема, у проучавању језика уопште.

Детерминативне речи, придевске и глаголске, имају исту службу детерминисања именице, али се оне разликују и обликом својим (мислим у неким језицима), а нарочито начином детерминисања именичких речи, па отуда и значењем својим. Придевом се предмету приписује углавном стално, а глаголом привремено својство, придеви су речи безвременске, а глаголи временске детерминације, мада је основно значење праве глаголске речи било првобитно оно које је потицало од функције партиципског безвременског приписивања радње као особине (О јез. прир. и јез. разв.

I, 95). Придеви, дакле, значе стално, временом неограничено, а глаголи ограничено, привремено својство. Мада се и придевом може приписивати привремена особина, а глаголом опет стално стање, што се и једно и друго оцењује према општим језичким приликама, — придеве као посебну врсту детерминативних речи опет карактерише сталност, а глаголе временска ограниченост, процесуалност, промена у времену. Придеви, даље, и у својим системима и у другом имају одлика које су им сличне са именицама, што је и сасвим природно, јер су они као атрибутске речи с овима тесно везани, а глаголи, као *par excellence* предикатске речи, имају своје сопствене системе за које не знају друге речи, па ни придеви.

Што се начина постанка тиче и придеве и глаголе, како смо већ истакли, Белић приказује и као речи које су при постанку биле оно што јесу и као речи постале једне од друге, или и једне и друге постале од именичких или осталих речи. Они тако и даље стално постају. И међу њима имамо правих, немотивисаних, лексичких и неправих, мотивисаних, изведених речи.

Заменичке речи главним функцијама својим или су предметне или детерминативне, именичке или придевске (не глаголске). Али се оне и значењем и обликом разликују од тих речи, и имају својих специфичних одлика, које проистичу из њихове природе и њихових функција. Иако је непознато каквог су порекла, Белић ипак претпоставља да самосталне заменице постанком својим стоје у вези с именицама, а детерминативне, као старе деиктичне речи, морају бити везане с прилозима.

Традиционална дефиниција, према којој заменице замењују или именице или придеве, може још вредети за анафорске заменице, каква је српскохрв. показна заменица *шај*, *ша*, *шо* и др., па отуда и за личну заменицу 3. л., која је тога порекла, мада су и ове опет упућивачке речи, као што су то све остале демонстративне заменице и као што се и остале, изрично каже проф. Белић, „образују према каквом другом мерилу које је изван предмета“ (О јез. прир. и јез. разв. II, 158).

Прилози су по Белићу, речи и синтагматског значења и синтагматског порекла. Ово друго само у неким случајевима, као у примеру *данас*, који је постао од *дъньсь*, тј. од овај дан, а оно прво увек; не само да су синтагме по значењу своје они прилози који су и постали од група речи, него су и прави прилози, којима делове не налазимо у другим речима, који се чак и

не могу делити на делове, — такође синтагме по своје значењу; као што *данас* значи овога дана, тако исто и *Шу* значи на томе месту; *још*, као прилог, значи и друго поред овога или штогод слично. Прилози су постали од детерминативних речи и израза, јер су и сами речи детерминације, додајемо — углавном детерминације детерминативних речи. Има, дакако, језика који немају прилога као посебне врсте речи, али у њима прилошке функције врше друге детерминативне речи и изрази од којих су они углавном и постали.

У флексивним језицима, који познају промену, детерминативне речи обично узимају облике речи које детерминишу; придеви, као што је познато, узимају облике именица, а тако и заменице и променљиви бројеви. Прилози, међутим, свагда у истом облику одређују углавном глаголе и придеве (а и прилоге), и то оно што се казује основом ових речи, тј. њиховим непроменљивим делом. Зато, управо, каже Белић, прилози и јесу непроменљиве речи. Неки прилози, како је познато, могу одређивати и именице. То су количински прилози: *много*, *мало*, *досџа*, *одвећ* и сл. У тој служби они су самосталне речи, а именице уз њих, увек у генитиву (партитивном) — допуна су самостално (тј. именички) употребљених прилога (*много људи*, *мало свеџа*, *досџа свега*, *одвећ Прече* итд.).

Иако имају више посебних одлика, проф. Белић, при ужој класификацији речи, бројеве није издвојио у засебну врсту зато што су у много чему слични придевима и прилозима; они су, као и придеви, детерминативи именичких речи и у неким се језицима (старосл. рецимо, руском и др.) унеколико слажу у облицима са својим именицама: Као прилози опет они одређују количину бића и предмета (а, за разлику од ових, никад не одређују радњу или особину) уз чија имена стоје, и као прилози су опет непроменљиви (у другим језицима) и уз њих (као и уз прилоге) именице стоје у партитивном генитиву. Али они не означавају као прилози мање-више неодређену количину, него сасвим прецизну, потпуно одређену, и постали су, свакако, из потребе да се њима одреди тачан број предмета (и бића); а за разлику од придева, иако детерминативи именица, они су самосталне речи, а именице уз које стоје су њихова допуна у генитиву. Па и порекла су, несумњиво, друкчијег и од прилога и придева. А њихово се порекло, бар за индоевропске језике, досад у науци сматрало непознатим. За проф. Белића је, међутим, с обзиром на чињеницу што је бројна система у нашим језицима децимална извесно да

бројеви представљају апстракцију човечијих прстију на обема рукама, и зато он верује да је њихов постанак у вези са некадашњим називима прстију. Ово потврђује и чињеница што се бројеви од 1—10 понављају у свим осталим бројевима. А означавање сваког броја од 1—10 посебним гласовним комплексима претпоставља да се првобитно и сваки прст, према својој намени, такође означавао посебним скупом гласова (исп. назив *кажиџршта*), па су они тек доцније добили заједнички назив. Своје мишљење о овоме Белић поткрепљује и чињеницом што се у афричким језицима бројеви означавају помоћу руку и прстију (О јез. прир. и јез. разв. II, 174).

Предлоге проф. Белић дефинише као „речи које обележавају зависне односе именица према другим речима“. Односи се, како је познато, означавају зависним надежима, па је јасно да се предлози и одговарајући падежи подударују у значењу. И отуда је разумљиво што предлози у неким језицима (француском, нпр.) преузимају функцију означавања падежних односа. Али је јасно да они имају и диференцијалан карактер; предлогом *с* (*са*) у српскохрватском се, рецимо, обележава социјативно значење инструментала, за разлику од оруђног, које се исказује истим обликом без предлога; предлогом *к* (*ка*) уз датив диференцира се намена управљености у правцу нечега од намене уопште, која се казује дативом без предлога итд.

Од раније је познато да су предлози постали од прилога. За то имамо доказа прво у данашњој њиховој употреби уз глаголе (дакако у прилошкој служби), с којима се срашћују у једну реч, и ту постају префикси (*подметнуши* — метнути под, *забацити* — бацити за, *увићи* — завршити радњу вучењем у). Ово доказује и употреба извесних речи као што су: *близу*, *насујрош*, *ујркос*, *јосле*, *јре* и др.) и у прилошкој и у предлошкој функцији. Проф. Белић је то потврдио давањем правог значења предлога. По њему сваки предлог поред значења односа, у чему се слаже с одговарајућим падежом, чува делимично и своје прилошко значење и њим спецификује оно прво, падежно значење. Поред аблативног значења одвајања предлогом *с* (*са*), нпр., означава се у нашем језику још и да се одвајање врши с горње површине. Или, поред такође аблативног значења покретања и удаљавања, предлогом *из* означава се и унутрашњост одакле се покретање врши, а да функцију означавања места радње, дакако и њеног почетка, врше прилози — то не треба овде доказивати. И остали предлози поред означавања падежног

односа, које је у њих, с прелазом из позиције уз глаголе у позицију уз именске облике, постало главно, — такође модификују то значење прилошким одређивањем места или другог ког момента.

Чак су и предлози који су обликом својим, а дакако и пореклом, именице, као што су *криј* (*крај њега*), *врх*, *дно*, *чело*, *месшо*, *пуш* и сл. преко прилошких функција постали предлозима.

Полазећи од вишестране могућности изражавања везе међу предметима и појмовима, проф. Белић сматра сасвим разумљивим постанак свезица од више других врста речи. И доиста су свезице постајале и од заменица, и од прилога, и од именица, и од глагола, и од придева. Белић анализом значења тих речи показује: како је именица *воља*, рецимо, постала свезицом *воља ... воља*, како компаратив од *велик* — свезицом *већ*, кад релативне и анафорске заменице и прилози постају свезицама итд.

Доста је тешко схватити како свезице, као речи с одређеном функцијом, с функцијом везивања речи и реченица немају свог постојаног значења. Проф. Белић то уверљиво објашњава чињеницом што се однос међу речима и реченицама које се иначе везују свезицама најчешће разуме и без њихове употребе. Свезице у томе случају остају само видљиви знаци тога односа, односно везе међу деловима говора које везују. Мада је бар у језицима нашега типа синтаксички зависан однос међу овим деловима рећи без употребе спољних знака њихове везе, Белић је, горе смо истакли, показао да је и он могућ и потпун и без такве везе. И зато се пре може рећи да свезице добивају своје значење од односа међу деловима говора које везују, него да саме имају своје значење. Ово је проф. Белић нарочито лепо илустровао на примерима употребе једне исте свезице као спољашњег знака везе за неколико врста зависних реченица. И не само то него нам је објаснио и како је дошло до тога да једна иста свезица, свезица *да*, рецимо, с главном реченицом везује различите врсте зависних. По пореклу своје ова свезица је модална партикула, једнака по значењу са српскохрватском партикулом *нека* (*нека ради значи ја хоћу да ради*), у коме се значењу сачувала нарочито у руском језику. Она се, објашњава Белић, првобитно употребљавала као знак везивања модалних оптативних реченица за глаголе главне реченице који су, у овоме случају, такође били оптативни. И разумљиво је што се ова сада свезица могла употребљавати за везивање и свих осталих модалних реченица јер је врсту модалности означавао управни глагол (глагол главне реченице). Тако је *да* постала реч за везивање не само

оптативних него и намерних, и кондиционалних, и концесивних, и последичних реченица. А она се осим за везивање модалних, како је одвећ познато, у српскохрватском скоро као једина, или бар неупоредиво најчешћа, свезица употребљава и за везивање изричних реченица отуда што је она, како смо из Белићева објашњења видели, иза модалних глагола главне реченице остала искључиво спољашњим знаком за везивање споредних реченица. Ми можемо додати да је ова свезица то у овоме случају могла постати тим пре што су и оптативне реченице, поред тога што су модалне — и изричне у извесном смислу, и што су и жељне и изричне реченице, иако различне по томе што су прве модалне а друге нису, — једнако врста објекта реченица за које се везују свезицом да.

Речце (партикеле) у свим језицима немају исти значај. У српскохрватском оне су се најчешће срасле с речима на које су се некад односиле, и мада данас ту немају никакве функције (исп. *Шу* и *Шун*, *Шакође* и *Шакођер*, *јер* и *јербо* итд.) оне су је, свакако, некада морале имати; речце су у свакоме случају биле у ма коме правцу диференцијалног карактера. Судећи по ономе што данас имамо у нашем језику, оне служе за истицање; ову службу имају или поједине речи или цели изрази. Проф. Белић за ово наводи примере: *Он међушим...* или *Он одеШ...* *Он с једне стране...* *они, с друге...* (О јез. прир. и јез. разв. II, 176). По вези с осталим речима, а и иначе, речцама су врло сродне модалне речи, јер се и једне и друге најчешће као накнадно додају, и у служби других као у служби првих употребљавају се и цели изрази (то могу каткад бити и поједине модалне реченице). Али ове друге, за разлику од првих, откривају лични став говорног лица према ономе што се у дотичној реченици износи, и по томе се ове две врсте речи међусобно разликују. По пореклу пак и по облику нема разлике међу њима. То су најчешће прилози и прилошки изрази у посебним службама, које у класификацији речи, са изнетих разлога, не допуштају њихово сврставање међу прилоге.

О узвицима проф. Белић говори као о посебној врсти речи зато што су то комплекси гласова (или и поједини гласови) којима се нешто изражава, а не могу се груписати заједно ни с једном од осталих врста речи. Он их ипак не сматра речима у ономе смислу у коме су све остале досад споменуте врсте речи, јер су душевна стања која се њима изражавају нерашчлањена. Она у изшој свести не изазивају сасвим јасну слику да

би могла добити и одређено језичко обележје. А иста се душевна стања изражавају опет различним гласовним комплексима, различним узвицима, и обрнуто: једним истим узвиком се изражавају различна, често и сасвим супротна душевна стања (узвик *ах*, нпр., пропраћа и бол и радост и раздраганост и дивљење). Оно што изазива узвике често ствара неједнаке слике у сазнању различних лица. То ће рећи да они још нису као друге речи добили знаке колективности и друштвености. Зато их проф. Белић сматра више грађом за речи своје врсте него што би они били речи у смислу других категорија.

Може се рећи да питање синтагме у учењу проф. Белића о језику доминира над свим осталим питањима. У својим лингвистичким испитивањима он је синтагми посветио изузетну пажњу и дао јој изузетно доста простора¹. И са оправданих разлога. Синтагма је у науци о језику сасвим занемаривана. О њој се као о посебној целини најчешће уопште није говорило. А и када је као таква постала предмет интересовања, значај који она има за проучавање језичких појава све до проф. Белића није довољно схватан. Синтагма пре њега није правилно, или бар није прецизно, била ни дефинисана. А често је и називана неадекватним називом. Раније спомињани синтаксичар немачког језика Јон Рис у своме делу *Zur Wortgruppenlehre*, како се из овог наслова види, синтагме је назвао групама речи у реченици. И оне то одиста и јесу. Али се ипак по томе наслову не може утврдити и какве су то групе речи. Ни назив руских синтаксичара словосочетание сам собом ништа више не каже; он, штавише, обухвата и друге говорне јединице. Или боље рећи овај назив општијег карактера и узет је за све групе речи које чине неку целину; он је, како се зна, обухватао не само синтагму него и реченицу. Тако исто и пољски назив *związek*, који узима и синтаксичар савременог пољског језика Зенон Клеменсјевић задовољава оне који га прихватају зато што се узима за обе поменуте говорне целине. Уосталом, ни термин синтагма не искључује могућност да се пода њ подведе и реченица, јер буквално тумачећи синтагма значи синтаксичку јединицу уопште, дакле и реченицу. И по Ф. де Сосиру „*le syntagme se compose donc toujours de deux ou plusieurs*

¹ Осим тога што је о синтагми врло опширно говорио и у I и у II књизи својих лингвистичких испитивања проф. Белић се и другде навратио на питање синтагме. Нарочито је потребно скренути пажњу на познату његову расправу *О значају синтагма за развишак језичких појава* — Јужносл. филолог XX, 1—2 7

*unités consecutive (par exemple: re-lire; contre tous; la vie humaine; ... s'il fait beau temps, nous sortirons, etc.)*¹, — синтагме су, дакле, све целине од сложених речи до реченица. Али најзад ни овај термин не мора, па и не може бити у потпуности аутентичан, него је, као и сваки други термин, услован. А главно је шта се под тим групама речи (ми кажемо: синтаксички повезаним групама речи у реченици) подразумева. Сосирову дефиницију смо већ навели. А руски лингвист Ф. Ф. Фортунатов словосочетанием назива и везе речи које изражавају потпуно психолошко суђење, као и оне што се њима казују само делови таквог суђења. За Шахматова и „предложение, состоящее из двух или более слов, является также словосочетанием, но словосочетанием законченным“², мада он о синтагмама говори у посебној глави, одвојено од реченице.

Научне заслуге проф. Белића у вези с расветљавањем проблема синтагме и са објашњењем самога појма онога што он назива синтагмом у томе је што је он јасно одвојио синтагму од реченице, што је тачно дефинисао синтагму и указао на значај који она има за разумевање многих појава и бројних категорија у језику. И за Белића је то група од две или више речи, али група речи везаних унутрашњим јединством било представе било функције у реченици³. Када се каже *хладан дан*, тиме се означава представа *хладнога дана*, исказује се тај појам, и ту имамо јединствену представу, јединствен појам. *Дан је хладан*, међутим, није то исто; ту немамо један појам него два; имамо појам *дана* и појам *хладноће*, и везивањем та два појма — другим исказујемо нешто о првом. Али се овде може поставити, и поставља се питање: Зар и у *хладан дан* немамо исте те појмове? А на то питање је одговор: да се очевидно и *хладан дан* може рашчланити на два појма, али су они узети у јединству, узети су као готово јединство, док се јединицом *дан је хладан* веза ствара у моменту говора; прво је, дакле, статика, а друго динамика, прво синтагма, а друго реченица. Исто тако кад кажемо, рецимо: *Дан и ноћ* трају 24 часа *дан и ноћ* су узети као једно готово јединство, али не сада као јединство појма већ као јединство функције (субјекатске) у овој реченици.

¹ Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale V ed., Paris, 1955, 170.

² А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка. Вып. I, 267. Ленинград 1925.

³ О језичкој природи и језичком развоју, I, 189.

Синтагма и реченица иначе, и по Белићу, имају много сличних одлика; и синтагма и реченица (када је сложена наравно) могу бити напоредне, с равноправним деловима а могу бити зависне, у којих несамостални члан синтагме зависи од главног (управног) члана, а зависна реченица од своје главне (управне) реченице или појединих речи у њој. Зависни делови синтагме, као и зависне реченице, врше или службу одређивања или службу допуњавања главног члана; зависни делови одредбене синтагме, ако су променљиви, као и одговарајући делови одредбене реченице, у српскохрватском и још неким језицима, слажу се с управном речју итд. А и зависним реченицама и зависним деловима синтагме заједничка је условљеност њихова постојања њиховим управним чланом. Без управних чланова не би било ни зависне реченице ни зависног члана синтагме, јер се и једно и друго употребљавају да се њима искаже потенцијал управних чланова. Када пак ових не било, не би могло бити ни њихова потенцијала па дакако, ни језичких средстава за казивање нечега што не постоји.

При објашњењу природе и врста синтагме проф. Белић утврђује, наравно уколико је то могуће, границу између одредбене и допунске синтагме. Првом он сматра синтагму у којој зависни члан открива ону особину што се као језички потенцијал садржи у главном члану њеноме, што имамо у атрибуцким и прилошким синтагмама; а другом ону у којој је зависни члан саставни део појма изван њега, али ипак с њим чини органску целину, као објекат са својим глаголом, нпр., или оруђе којим се врши радња опет с радњом одговарајућег глагола итд. Допунске се синтагме приближно подударaju са зависним падежима у правом њихову значењу, а одредбене карактерише атрибуцка придевска и прилошка служба. Прелаз оне прве службе падежних облика у ову другу у исто је време и прелаз допунске у одредбену синтагму. Тамо где није могуће утврдити да ли се падежно значење чува као такво, или је добило атрибуцко-придевски, односно прилошки карактер, излишно је покушавати да се одреди или је синтагма више допунског или одредбеног карактера.

Већ из овога се што сада говоримо јасно види да се падежни облици јављају у синтагмама, али се синтагме ни изблиза не ограничавају само на област падежних облика. Наравно не треба мислити да у нефлексивним језицима, тј. у језицима без облика промене нема односа који се у флексивним језицима означавају падежним и другим облицима. ~~И~~ у њима, дакако, синтагме имају

исти значај као у језицима нашега типа. А познато је, то смо чак и пре споменули, да има језика без развијених реченица, у којима су сви односи синтагматског карактера. Ако, даље, посматрамо сложене речи и изведене, лако запажамо да и оне нису ништа друго до врсте синтагми, не само по пореклу своме него, што је важније, и по значењу (*Пушкомеш* је рецимо даљина домета пушком, *коњокрадица* — крадљивац коња, *пазикућа* — пазитељ куће, *сшрелац* је вештак у стрељању, *сшарац* — стар човек, *берачица* — жена берач, *прсшић* — мали *прсш* итд.). А то су, како нам проф. Белић скреће пажњу, и целе категорије појединих врста речи: заменице, прилози, предлози, свезице, речце; *ја* је говореће лице, *он* — неприсутно лице односно предмет, *онај* — човек или какав предмет на ономе месту, *онолики* — човек оне величине; *изврсно* — изврским начином, *онде* — на ономе месту, *онда* — у оно време итд. И из овога што смо досад о њој рекли, јасно се види да је синтагма у језику све, или скоро све.

Без расветљавања проблема синтагме, којим је проф. Белић задужио нашу науку, не би било могуће правилно схватити многе појаве, нарочито у области односа који се исказују самосталним речима у несамосталној служби, тј. у области падежа и уопште у служби коју падежи имају у језику. Појава синкретизма рецимо, тј. обличког једначења по неколико падежа, коју у српскохрватском имамо у дативу и лок. једн., рецимо; па у дативу, инструменталу и локативу множине и другде, и до које је долазило гласовним или другим којим путем, уопште не би била могућа без функција које имају тачно утврђени унутрашњи односи међу деловима синтагми односних падежа. Само зато што се у примерима падежних синтагми: *Приближаваши се нашим градовима, веза с нашим градовима, живиш у нашим градовима*, иако у сва три случаја имамо исте облике, одмах види да су то три различита падежа — некада различни облици су се могли у свему изједначити. Или су се, рецимо, истиче проф. Белић, сви падежи чешке именице *pani*, опет горе споменутим путевима могли свести на тај један облик захваљујући могућности разликовања падежних односа у синтагмама. И уопште се „сви падежни односи могу“ (у појединим језицима) „исказивати падежним синтагмама без икаквог обележавања даног односа засебним знаком“ (О јез. прир. и јез. развитку I, 203). Једном речју, значај синтагми је у томе што оне чине знатну област тзв.

Белићевих „језичких прилика“, што у њима, тј., многи елементи језика, многа језичка средства добивају своје одређено место и своју вредност.

Засебни пак знаци појединих падежа, који у флексивним језицима нису ништа друго него завршеци, наставци за облике, без обзира на то којег су порекла (а за Белића су то пре речце него што су, како се одавна мислило, предлози) — диференцијалног су карактера. Тај исти карактер у нефлексивним индоевропским језицима и језицима других типова имају: кад поједини предлози, кад послелози, кад место речи у реченици, кад поједине речце, или што слично. У свакоме се случају поставља питање откуда потреба за наставцима, падежним рецимо, као диференцијалним знацима када се, како рекосмо, падежно значење одређује у синтагми. Проф. Белић врло убедљиво одговара и на ово питање. Они су се, према његову тумачењу, јавили из потребе за разликовањем више односа који су могући у једној синтагми од истих речи. Тако синтагма *сећи камен* од речи *сећи* и *камен*, објашњава проф. Белић, могла би без падежних наставака значити тројак однос *радње сечења* и *камена* као његова објекта (*сећи камен*), однос *радње сечења* и *камена* као оруђа којим се врши та радња (*сећи каменом*) и однос *радње сечења* и *камена* као места на коме се дотична радња врши (*сећи на камену*)¹. Тако је створена система падежних наставака, која се у језицима (не свима наравно) пренела и на остале случајеве где је сличан однос и без њих био разумљив. Језици у којима уопште није било падежних наставака за ову диференцијалну службу морали су употребљавати друга средства, можда целе поједине речи, које су временом постале речима посебне врсте, речцама, нпр., или штогод друго.

У свакоме случају и наставци и остали диференцијални знаци по језичкој логици живе док чувају овај свој функционални карактер, а чим тај карактер изгубе, њих обично нестаје или и живе, наравно као једанпут, по језичкој нужности, створена система. И насупрот овоме, кад једном, фонетском или каквом другом нужношћу, нестане неопходних диференцијалних знака, а не остане других језичких елемената који би могли вршити ту функцију, онда се, по неопходности, у тој служби јављају нова језичка средства. За ово нам је довољно упоредити облике презента једине у српскохрв. и француском језику. У нашем

¹ О језичкој природи и језичком развјтку II, 107.

језику облици 1, 2. и 3. лица разликују се обликом својим: *Певам, певаш, Пева*; у француском су се, међутим, потпуно изједначили у изговору (у писму се још 2. лице разликује од 1. и 3.), иако су се некада разликовали (о томе јасно говоре латински облици *canto, cantas, cantat*). А пошто се ничим више није обележавало да ли се дотична радња приписује говорном лицу, његову саговорнику или одсутном лицу, односно бићу уопште (или у другим случајевима предмету), онда се у франц. језику почела уз глагол редовно употребљавати и заменица: *je chante, tu chantes, il chante*. И јасно је зашто се у нашем језику, као ни у латинском, обично не употребљавају заменице испред личних глаголских облика, док се у француском заменица редовно мора употребити.

Врло значајан лингвистички проблем чине системи у језику: систем рода и броја код свих променљивих речи, систем падежа код именичких и придевских речи па, посебно код глагола: системи лица, времена и начина, системи стварних значења: глаголски вид и глаголски род итд. Проф. Белић је дао потпуно осветљење свих тих система. И то је такође од великог значаја за схватање и унутарње и спољне структуре свих језика, не само оних што имају посебне језичке знаке за обележавање система него и за оне у којима таквих знакова нема. Јер суштина система није у њиховим облицима, него пре свега у функцијама, које су углавном исте у свим језицима, па се и у томе огледа колико је „функција у језику изнад свега, увек свему присутна и увек спремна да се кроз све језичке процесе пробије“, како то каже сам проф. Белић, другим једним поводом, а на име поводом констатовања да је „функција у основици свих процеса којима се добивају изведене речи“ (О јез. прир. и јез. разв. I, 307). Овде је од свега занимљивије знати шта је условило језичке моменте чије смо системе споменули. Функцију падежа, рекли смо већ, условљава однос ствари и појмова у природи онакав какав он прође кроз призму човекова мишљења; у основи категорије лица је свакако улога онога ко говори у односу према ономе коме говори и с ким своју улогу у говору стално мења. А у тој улози је, најзад, цео процес остваривања језика, цео језик. И сасвим је разумљиво што од две странке које учествују у говору, говорник на један начин означава себе и радњу или стање које себи приписује, а на други начин онога коме се у говору обраћа и радњу, односно стање које му приписује. Ту

је, дакле, а ни у чему другом, основа појави категорије лица. Овј систем од два лица је у структури језика допуњен и трећим, којим се означава било које говору неприсутно лице или предмет, што је и по језичкој логици неминовно тако рећи, јер учесници у говору не приписују себи само, или један другоме, особине односно радње него и свему што их у природи окружава, а све је то остало, или било шта од тога, граматички — треће лице. То би углавном била Белићева интерпретација лингвистичке суштине система лица. Ту он, углавном, види и суштину граматичкога броја, јер и учесници у говору, а поготову говору неприсутни предмети (дакако и лица и бића уопште) могу бити и јединке и већи број њих. А то је разлика, и по природи ствари и у лингвистици.

О временској условљености појава нема потребе да говоримо. На њу проф. Белић често указује у својим лингвистичким испитивањима. Он поготову истиче временски ограничени карактер остварених радњи и стања која се казују глаголима, и на томе он базира систему глаголских времена. А пошто се радња или врши у одређеном времену или је опет у одређеном времену само у ставу говорног лица — овај други феномен по Белићу условљава систем модуса (глаголских начина) итд.

Проф. Белић је, и по васпитању своје и по научном образовању, а великим делом и по времену и средини у којој је живео и најдуже радио — грађански научник, у научном погледу не само врло плодан и изузетно значајан него и врло напредан. У своје учењу о језику Белић, истина, почесто истиче духовност језика. Али он, ако је гдекад и преценио ову страну његову, под том духовношћу подразумева унутрашњи развитак језика, оне невидљиве процесе који су плод психе човекове, његова духа. А главно је да Белић основом језика човекова сматра материјални свет, који га окружава, а сам језик опет — конкретно дато мишљење (заједно, наравно, са осећајном страном човекова духа) у коме се материјални свет одражава. И што је најважније, проф. Белић језичке појаве и поједине процесе у њему, како смо овде желели да покажемо и то често спомињали, посматра у узјамној међусобној вези, водећи рачуна о свим чиниоцима који су их могли условити. И у томе погледу, поред осталих, метод његових лингвистичких испитивања, као и други квалитети великог научника, стоји на достојној висини којом се може поносити и наука на којој је радио и народу коме је припадао.

М. Стевановић